

İslam'da Mülteci Statüsü

İslamî Geleneğe ve Uluslararası
Hukukta Koruma Kavramları

İslam'da Mülteci Statüsü

İslamî Gelenekte ve Uluslararası Hukukta Koruma Kavramları

Arafat Madi Shoukri / Yazar

Özgün adı: Refugee Status in Islam

©Palgrave Macmillan 2021: ISBN 978-1-84885-390-4

GAV Perspektif Yayınları®, 2024

© Göç Araştırmaları Vakfı İktisadi İşletmesi

Sertifika No.: 43715

GAVPERSPEKTİF

Hacettepe Mah. Fener Sk.

No: 5 06230

Altındağ Ankara/Türkiye

Tel.: +90 (312) 473 79 11

Fax: +90 (312) 473 79 14

gavperspektif.com

bilgi@gavperspektif.com

siparis@gavperspektif.com

@gavperspektif

@gavperspektif

1. Baskı

Eylül 2024

Ankara

GAV Perspektif Yayınları - 35

ISBN: 978-625-94021-9-2 Karton Kapak

Çevirmen

Akın Emre PİLGİR

Editör

Şükran ÇEVİK

Görsel Yönetmen

GAV Perspektif Yayınları Yayın Kurulu

Tasarım

Ruha Medya A.Ş.

Baskı

Ada Matbaacılık Yayın. San. Tic. Ltd. Şti. • Sertifika No: 44093

Ankara, Türkiye

© Kitabın tüm yayın hakları GAV Perspektif Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Yazar
Arafat Madi Shoukri

İslam'da Mülteci Statüsü

İslamî Gelenekte ve Uluslararası
Hukukta Koruma Kavramları

GAVPERSPEKTİF

Takdim

GAV Perspektif, Göç Araştırmaları Vakfı'nın temel çalışma alanları olan göç, Türk diasporası ve Müslüman azınlıklar konularında alan yazımına katkı sağlayacak ulusal ve uluslararası düzeyde özgün eserleri literatüre kazandırmak amacıyla 2019 yılında kurulan bir yayınevidir. Yayınevi, kitapları dünyanın önde gelen üniversitelerinde kataloglanan, ulusal ve uluslararası yayınevi kriterlerine sahiptir.

Uluslararası literatürde referans olarak kabul edilen kaynaklardan beslenen yayınevi, bugüne kadar çıkardığı eserlerde göç olgusunu, Türk diasporasının sosyal, kültürel ve ekonomik dinamiklerini, farklı inanç ve kültürlerin egemen olduğu ülkelerde yaşayan Müslüman azınlıkları konu edinmektedir.

Elinizdeki bu eser, Arafat Madi Shoukri'nin 2007 yılında Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Çalışmaları (SOAS) Fakültesindeki doktora programını tamamlamak için kaleme aldığı tezinin kitaplaştırılmış halidir.

Savaş, siyasi istikrarsızlık, ekonomik zorluklar ve insan hakları ihlalleri gibi nedenlerle insanlar yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmaktadır. Bu durum, uluslararası toplumda göçün hukuki ve sosyal boyutlarıyla ilgili tartışmaları alevlendirmektedir.

Bugün uluslararası kamuoyunda faaliyet gösteren uluslararası örgütler, insan hareketliliğine dair tüm bu kavramsal ve hukuki çerçeveyi oluşturmuş ve çeşitli anlaşmalar ve uluslararası hukuk ile sürece dair yasal argümanları üretmişlerdir.

Bu konuda mülteciler ve mültecilere yönelik yapılan uluslararası sözleşmeler ilk sırada gelmektedir. Milletler Cemiyeti zamanında imzalanan 1933 tarihli Mülteciler Sözleşmesi bunların ilkelerindendir. 1948'de imzalanan İnsan Hakları Evrensel Bildirisi birçok insan hakkını uluslararası hukukta bir standarda ulaştırmayı hedeflerken Beyanname'nin 14. Maddesi sığınma hakkını ele almaktadır. Beyannameden üç yıl sonra 1951'de ise Cenevre Sözleşmesi olarak bilinen Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme imzalanarak sığınmacılık ve genel olarak zorla yerinden edilme durumu ve bu duruma izah eden kavramları hususi bir sözleşme altında toplanmak istemişlerdir. Ne var ki Birleşmiş Milletler konferansında onaylanan ve 1954 yılında yürürlüğe giren bu sözleşmenin asıl yapılma amacı Avrupalı mültecileri koruma altına almaktır. Diğer taraftan zorunlu göçmenlik ile ilgili 1969 Afrika Mülteci Sözleşmesi, Latin Amerika'da Cartagena Mülteci Sözleşmesi gibi bölgesel-ulusal zeminde zorunlu göçmenlerin haklarını korumaya dair sözleşmeler de yapılmıştır.

Uluslararası örgütler ve uluslararası sözleşmeler bugün mültecilerin durumlarına dair çözüm önerileri ortaya koymaya çalışırken, İslam dünyasının ve Müslüman devletlerin bu konuda politika geliştirmeleri ve uygulamalara dair modeller oluşturmaları konusundaki belirsizlik ise devam etmektedir. Tam da bu noktada elinizdeki kitap İslamî geleneğin mültecilerle ilgili tu-

tum ve uygulamalarını kaynaklarıyla birlikte tarihsel olarak ele alıp meseleye açıklık getirmesi açısından değerli bir çalışmadır. Bu eser, İslami gelenekte var olan uygulamaları ve bu konuda yazılmış kaynakları ince bir işçilik ile gün yüzüne çıkarmakta, özellikle bu durumu günümüzdeki sözleşmelerle kıyaslayarak analiz etmektedir. Diğer taraftan yazar geniş bir literatür taraması yaparak bu alanda çalışma yapacak insanlara da bir zemin oluşturmuştur.

Kitabın konusu itibarıyla çok fazla İslamî ıstılah/kavram, eser ve isim içermesi hasebiyle okuyucunun daha iyi ve kolay bir şekilde istifade edebilmesi açısından tercüme sonrası her bir isim ve kavram ayrı ayrı ele alınarak detaylı bir değerlendirme sürecinden geçirilerek anlaşılması ve ulaşılması kolay bir hale getirilmiştir. Tüm bu süreçte metni detaylı bir şekilde okuyarak editörlüğünü yürüten Şükran Çevik'e, yine kitapta içerik itibarıyla önemli olan bazı Arapça metinlerin çeviri sonrası orijinal hallerini ve Türkçe anlamlarını kontrol edip düzelten Mawahip Hassan'a emeklerinden dolayı teşekkür ederiz.

GAVPerspektif Yayın Kurulu olarak böyle bir alanda benzer içerikte çalışmaların yaygınlaşması ve alana ilgisi olan araştırmacıların istifade etmesi temennisiyle bu güzel çalışmayı Türkçe literatüre kazandırmaktan ve okurlarıyla buluşturmaktan kıvanç duyuyoruz.

GAV Perspektif Yayınları

2024

Arafat Madi Shoukri

Dr. Arafat Shoukri, Katar'daki Al Jazeera Araştırma Merkezi'nde (AJCS) kıdemli bir araştırmacıdır. 2008 yılında Londra Üniversitesi'ne bağlı Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu'ndan (SOAS) yüksek lisans (MA) ve doktora (PhD) derecelerini almıştır.

2014 yılında Al Jazeera Medya Ağı'na kurumsal ilişkiler ve iletişim departmanının başkanlığını yapmak üzere katılmıştır. Bu görevinden önce ise Avrupa'daki çeşitli kurumlarda, Ortadoğu'nun farklı meselelerini, özellikle de mülteciler konusunu ele alan çalışmalar yürütmüştür. Bu çalışmaları kapsamında Suriye, Lübnan, Irak, Ürdün ve Filistin'deki mülteci kamplarını ziyaret ederek bölgede birçok ülkeye gitmiştir. Sahada yapılan ziyaretlerin bulguları; Avrupa'daki politikacılara, parlamento üyelerine ve Arap yetkililere sunulmuştur.

Dr. Shoukri, göç, AB-Ortadoğu ilişkileri ve Arap-İsrail çatışması konularında uzman olarak Avrupa ve Ortadoğu'da birçok uluslararası konferans, seminer ve çalışmaya katılmıştır. Ayrıca birçok uluslararası medya kuruluşunda yer almış, tartışma programlarına, röportajlara ve haber bültenlerine katılmıştır.

Akademik çalışmaları arasında bir makale ve 2011 yılında I.B. Tauris tarafından yayımlanan "İslam'da Mülteci Statüsü: İslami Gelenekte ve Uluslararası Hukukta Koruma Kavramları" başlıklı kitap yer almaktadır.

İçindekiler

Teşekkür	XV
Türkçe Baskı İçin Önsöz	XVII
Giriş	XXI

BÖLÜM 1

Cahiliye Döneminde Civâr	25
Civârın Tanımı.....	26
Koruma ve Yardım.....	27
Civâr İsteme Nedenleri.....	31
Civârın Sözleşme Biçimi.....	36
Civârı Duyurmak.....	37
Müstecîrin Hakları ve Görevleri.....	38
Civâr Talep Edebilecek Kişiler.....	40
Civârın Sona Ermesi.....	41
Civârın Modern Çağa Kadar Devam Etmesi.....	42

BÖLÜM 2

Mekke Döneminde İslamî Gelenekte Civâr	43
Hz. Peygamber'in İlahî Koruması.....	44
Abdülmuttalib'in Koruması.....	48
Ebu Talib'in Koruması.....	49
Hz. Peygamber'in Tâif'e Yolculuğu.....	51
Habeşistan'a Hicret.....	57
Müslümanları Habeşistan'a Hicret Ettiren Şartlar.....	58
Kureyşlilerin Necâşi'ye Yolladığı Heyet.....	59

İbnü'd-Dügunne'nin Ebubekir'e Civârı.....	62
Medine'ye Hicret.....	65
Medine'ye Hicretten Önce Mekke'de Atmosfer.....	66
Medine'den Gelen Umut Kıvılcımı.....	67
İkinci Akabe Biatı.....	68
Medine'ye Hicretin Başlangıcı.....	70
Medine'de İslam Devletinin Kurulması.....	72
Müslümanlar Arasındaki Kardeşlik Bağları.....	73
Gayrimüslimlere Civâr Vermek.....	78

BÖLÜM 3

İslami Gelenekte Emân	81
Dârülharp ve Dârülislam.....	82
Müstecir Teriminin Tanımı.....	89
Muhacir Teriminin Tanımı.....	89
Müste'men Teriminin Tanımı.....	94
İslamî Gelenekte Zimmîler.....	98
Zimmî Teriminin Tanımı.....	99
Modern Müslüman Âlimler ve Zimmet Meselesi.....	106
Kur'an 9:6'nın Yorumu ve Emânla İlişkisi.....	109
Yürürlükten Kalkma Meselesi.....	129

BÖLÜM 4

İslami Gelenek Işığında Mültecilerin Statüsüyle İlgili 1951

Tarihli Cenevre Sözleşmesi.....	137
“Mülteci” Teriminin Tanımı (Madde 1).....	139
1951 Tarihli Sözleşme ile 1967 Tarihli Protokolün Önemi.....	140
ABÖ Sözleşmesi ve Cartagena Deklarasyonu.....	140
1951 Tarihli Sözleşme ile 1967 Tarihli Protokol.....	141
Arap ve İslamî Deklarasyonlar ve Mülteci Meselesi.....	144
İslami Gelenekte “Mülteci” Tanımı ve Cenevre Sözleşmesi.....	145
Koruma Dışı Bırakan Hükümler.....	147
Karşılaştırma.....	160
Sınır dışı veya İade Etme Yasağı: “Geri Gönderme” (Madde 33).....	163
İslami Gelenekte Geri Göndermeme.....	165
Müste'menin Emniyeti.....	172
Genel Yükümlülükler (Madde 2).....	180

İslami Bir Perspektifle Mültecilerin Görevleri.....	182
Ayrımcılık Yapmama (Madde 3).....	187
Din (Madde 4).....	193
Madde 4 ve İslamî Gelenek.....	194
Şahsi Statü (Madde 12).....	201
İslami Gelenekte Şahsi Statü.....	202
Taşınabilir ve Taşınmaz Mülkler (Madde 13).....	205
Mülkiyet ve İslamî Gelenek.....	206
Müste'menlerin Mülklerinin Korunması.....	207
Şahsi Emânın Bitmesinden Sonra Parasal Emânın Devam Etmesi.....	211
Dernek Kurma Hakkı (Madde 15).....	217
Mahkemelere Erişim (Madde 16).....	222
Mahkemelere Erişim ve İslamî Gelenek.....	222
Kazançlı İşler (Madde 17, 18 ve 19).....	227
Kazançlı İşler ve İslami Perspektif.....	228
Ticaret Hakkı.....	229
Belli İşlerde Müste'menlere Getirilen Sınırlamalar.....	232
Refah (Madde 20, 21, 22, 23 ve 24).....	234
Para Kaynaklarıyla İlgili Bir Tartışma.....	239
Kur'an 60:8-9'un Yorumlanması.....	241
Hareket Özgürlüğü (Madde 26, 27, 28 ve 29).....	244
Hareket Özgürlüğü ve İslami Gelenek.....	245
Ülkeye Yasadışı Yollarla Gelen Mülteciler (Madde 31).....	249
Madde 31 ve İslamî Gelenek.....	250
Sınır dışı Etme (Madde 32).....	253
Sınır Dışı Etme Meselesi ve İslamî Gelenek.....	253
Vatandaşlığa Alma (Madde 34).....	256
Vatandaşlığa Alma Meselesi ve İslamî Gelenek.....	256
Müste'mene Zımmı Olma Hakkı Kazandıran Şartlar.....	259
Öneriler.....	263
Notlar.....	265
Kaynakça.....	287
Dizin.....	309

Teşekkür

Bu kitabın kökeni 2007'de Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Çalışmaları Fakültesindeki (SOAS) doktora programını tamamlamak için kaleme alınmış bir tezdır. Bu tez bildiğim kadarıyla bu konuyu kapsamlı bir şekilde ele alan ilk çalışma olmuştur.

Çalışmamın son aşamasına geldiğim bu noktada çok sayıda insana teşekkür borçluyum. En baştan beri bu konunun önemini kavrayan ve bu noktaya gelmem için çalışmamı hevesle okuyan, benimle istişare eden ve beni yönlendiren Dr. Stefan Sperl'in tezime danışmanlık yapmasından onur duyuyorum.

Ayrıca duaları ve teşvikleriyle yıllarca bana güç kaynağı olan anneme, eşim ve dostum olan Mariam'a şükranlarımı ifade etmek istiyorum. Mariam'ın sabrını, desteğini ve fedakârlıklarını ömrümün geri kalanı boyunca hatırlayacak ve takdir edeceğim. O olmasa bu kitabı asla bitiremezdim. Aynı şekilde araştırmalarım sırasında babalarını özleyen, benim için bitmek bilmez bir sevinç ve keyif kaynağı olan çocuklarım Albara, Almuthanna ve Jana'ya da teşekkür ediyorum.

Son olarak, aynı süre zarfında tam zamanlı çalışmak ve öğrencilik yapmak son derece zordu ve o dönemde yöneticim olan Majed al-Zeer'in anlayışı ve desteği olmasaydı her şey çok daha zor olurdu. Aynı durum beni çeşitli şekillerde desteklemiş ve bana yardımcı olmuş tüm dostlarım ve mesai arkadaşlarım için de geçerli.

Yukarıdaki kişilerin hepsi bu çalışmada anılmayı hak ediyorlar. Bununla birlikte çalışmanın tüm hatalarının ve eksiklerinin sorumluluğu bana aittir.

Türkçe Baskı İçin Önsöz

Günümüzde mülteci sorunu, uluslararası tartışmaların merkezinde yer almakta, büyük devletlerin politikalarını etkilemekte ve bu ülkelerde toplum, ekonomi, sosyal yaşam ve güvenlik üzerinde belirgin izler bırakmaktadır. Mayıs 2024 itibarıyla, Avrupa Komisyonu; savaşlar, çatışmalar ve doğal afetler sonucunda dünya genelinde yerinden edilmiş kişi sayısını yaklaşık 120 milyon olarak tahmin etmiştir. Sayıları oldukça çarpıcı olan yerinden edilmiş insanlar, yalnızca barınak ve insani yardım ihtiyaçları açısından değil, sosyal ve politik etkilerinin yönetimi konusunda da göç alan ülkelerde bazı zorluklara yol açmaktadır. Batı'da bazı büyük ülkeler, siyasi ve ekonomik baskılar nedeniyle mülteci akışını sınırlamaya çalışsalar da güvenlik ve istikrar arayışında olan insanların kuzeye göç dalgası devam etmektedir.

Bu sürecin sonunda, mültecilere ev sahipliği yapan bazı ülkelerde aşırı sağ eğilimler öne çıkmakta ve aşırı sağ partiler mülteci meselesini, insani ilkelere ve uluslararası yasalara aykırı milliyetçi amaçlar için kullanmaktadır. Bu eğilimleri benimseyenler, etnik veya dini farklılıklar ya da kötüleşen ekonomik koşullar ve kamu hizmetlerinin yetersizliği gibi gerekçelerle göçmenleri ve mültecileri dışlama amacı taşımaktadır. Hatta bazı hükümetler, mültecilerle ilgili uluslararası anlaşmalardan çekilme ya da bu anlaşmaları yeniden düzenleme fikrini gündeme getirmektedir.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin verilerine göre, dünya genelindeki mültecilerin büyük bir kısmı İslam ülkelerinden gelmekte veya İslam ülkelerinde yaşamaktadır. İslam ülkeleri, büyük sayılarda göçmenlere ev sahipliği yap-salar da bu tür insani programlara verilen destekler yeterli gel-memektedir. Ayrıca, bu ülkelerin çoğu, mültecilerin durumunu düzenleyen ve onları koruyan açık yasal düzenlemelere de sahip değildir. Bu çerçevede 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statü-süne Dair Cenevre Sözleşmesi'ne imza atan İslam ülkelerinin oranı düşük kalmaktadır.

Bu veriler doğrultusunda, İslam'ın mülteci meselesine bakış açısını anlamak, özellikle mültecilik ve İslami değerlerin uyumu konusunda var olan ve gündeme gelen sorular çerçeve-sinde, önemli hale gelmiştir. Bu kitap, mültecileri ve *müstecîrleri* korumaya yönelik İslami ilkeleri derinlemesine ele almakta ve İslam'da mültecilik olgusuna dini ve insani bir bakış sunmayı amaçlamaktadır. Kitap, İslam'ın bu değerlerinin uluslararası insan hakları standartları, özellikle de Mültecilerin Hukuki Statü-süne Dair Cenevre Sözleşmesi ile nasıl kesişebileceğini araştır-maktadır.

Türkçe'ye çevrilen bu kitap, 2008 yılında Londra Üniver-sitesi Doğu ve Afrika Çalışmaları Okulu'nda (*School of Oriental and African Studies - SOAS*) savunulmuş bir doktora tezi olup, Batı'da bu konuyu İslami bir perspektiften ele alan ilk akademik çalışmalardan biridir. İslam geleneğinde, diğer fıkıh alanlarında olduğu gibi mülteciliğe dair açık bir başlık bulunmaması nede-niyle, geniş kapsamlı bir araştırma yöntemi izlenmiş; Kur'an ayetleri, Peygamber'in sünneti ve çeşitli şer'i bilimlerdeki (fıkıh, tefsir, siyer ve meğâzî kitapları) alimlerin ictihâdları taranarak İslam'ın mültecilik kavramına bakışı ortaya konmuştur.

Kitap, İslam öncesi, yani cahiliye döneminde, Arap yarım-a-dasında yaşayan Arap kabilelerinin himaye (*civâr*) kavramının açıklamasıyla başlamaktadır. *Civâr* geleneği Arapların güvenlik

ve himaye isteyenleri koruma altına aldıkları bir sistemdir. Daha sonra İslam'ın bu geleneğe nasıl yaklaştığını, Hz. Muhammed'in daha İslam'a davetinin hemen başında bu geleneği onayladığını ve Medine'de İslam devletini kurduktan sonra da bu sistemi koruduğunu ve sürdürdüğünü anlatmaktadır. Ayrıca, İslam sonrası himaye talep eden kişiler için kullanılan "*muhâcîr*", "*müstecîr*" ve "*müste'mîn*" gibi önemli terimleri ele almaktadır.

Kitap, İslamî değerler ile 1951 Mültecilerin Hukuki Statüsüne dair Cenevre Sözleşmesi arasında kapsamlı bir karşılaştırma sunmakta, İslam'ın sığınmacıları koruma konusundaki insanî değerlerle nasıl uyum sağladığını, kültürel ve dini özgünlükleri de dikkate alan yaklaşımıyla sözleşmeden nasıl farklılık gösterdiğini vurgulamaktadır.

İslam'da mültecilerin hak ve yükümlülüklerini inceleyen kitap, İslam'ın mültecileri koruma ve onlara yardım etme yönündeki teşviklerini açıklamakta ve onların hakları ile ev sahibi topluma karşı olan yükümlülükleri arasında bir denge kurmaktadır.

Son bölümlerde, Arap ülkelerinin mülteci yasaları ile İslam ilkeleri arasındaki ilişkiye yer verilmiş ve İslam ülkelerinin, kendi kültürel değerlerinden yararlanarak uluslararası standartlara uygun insani mülteci politikaları geliştirebileceği vurgulanmıştır.

Umuyorum ki bu kitap, İslam'da *civâr* kavramının ve *müstecîr*lerin korunmasının nasıl ele alındığının derin bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olur. Bunun anlaşılması okuyucuyu güncel insan hakları konularını daha iyi anlamaya teşvik edecektir. Son olarak, kitabımın akademik bir referans olarak Türkiye'deki araştırmacılara ve akademisyenlerine yönelik tercümesine vesile olan Göç Araştırmaları Vakfı'na en içten teşekkürlerimi sunarım.

2024

Dr. Arafat Madi Shukri